

ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСЕМ З РОЗМИТИМ ДЕНОТАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК СПОСІБ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Олена ЧОРНА (Кіровоград, Україна)

У статті описано лексичні засоби мовного маніпулювання, що типово використовуються у промовах політиків високого рангу.

Ключові слова: мовна маніпуляція, денотативне значення, конотативне значення, семантична редукція, абстрактна лексика, двоціннісна орієнтація.

The paper surveys lexical means of language manipulation which are typically employed in the speeches of top rank politicians.

Key words: language manipulation, denotative meaning, connotative meaning, semantic reduction, abstract lexis, two-valued orientation.

Однією із головних характеристик, яку дослідники, незалежно від мети та філософсько-методологічного підґрунтя їх студій, приписують політичному дискурсові є маніпулятивність (Г. Почепцов, О. Іссерс, О. Шейгал, О. Михальова, В. Красних, Р. Лакофф, Дж. Ліч та інші). Поняття «маніпуляція» – полісемантичне і в найзагальнішому розумінні означає «керування діями та бажаннями людини, що суперечать її інтересам». Похідним від нього виступає термін «мовна маніпуляція», яку розглядаємо як вид психологічного впливу, спрямований на спонукання адресата до визначених адресантом дій, здійснюваний за допомогою прихованого структурування світу у свідомості адресата засобами мови, що має наслідком штучне внесення до його психіки цілей, бажань, намірів, установок, котрі не збігаються з тими, які об'єкт впливу міг би сформулювати самостійно [4 : 77].

Мета статті – схарактеризувати лексичні засоби маніпулятивного впливу на адресата (соціум) у політичному дискурсі шляхом аналізу текстів промов та інтерв'ю президентів України, США та Росії. **Об'єктом** дослідження виступає лексичний рівень названих політичних текстів, а **предметом** – лексичні засоби, які сприяють досягненню маніпулятивної мети політика. **Матеріал розвідки** складають 12 текстів промов й інтерв'ю президентів В. Януковича, Д. Медведєва та Б. Обама як зразки новітнього політичного дискурсу (2008–2012 pp.).

Таким чином, спрямованість політичного мовлення Президента не вичерпується інформативною ціллю. Більш того, дослідники політичного дискурсу (далі – ПД) не вважають названу ціль основною [див., напр. 1; 2; 4]. На нашу думку, комунікація рівня «соціум – чинний Президент» має дуалістичну орієнтацію: 1) підкреслення ефективності власної діяльності як лідера держави, а відповідно й утвердження свого права на найвищу виборну посаду;

2) формування позитивного настрою суспільства, віри в те, що завтра (звичайно ж за умови керівництва цього політика) буде краще; того, що, на наш погляд, можна назвати «вербалізацією щастя».

Маніпулятивна спрямованість політичного виступу має наслідком домінування емоційно-оцінної лексики, стимулювання до почуттєвих, а не логічних висновків. Це також пов'язано із прагненням мовця створити у свідомості слухачів певну псевдореальність, де існує безліч проблем і потреб (кризи, нестабільність, несправедливість), де діють «герої» (самовіддано працюють на благо нації, вирішують проблеми, захищають виборців) та «антигерої» (створюють проблеми, перешкоджають діям героїв, обманюють). Відповідно, у ролі героя політик бачить себе і свою політичну силу, намагаючись переконати виборців у тому, що володіє необхідними якостями для подолання усіх труднощів, створених його опонентами-політиками та здатен створити для країни щасливе, забезпечене майбутнє [6 : 69].

Зрозуміло, (як сказали б сучасні ЗМІ – «на жаль») що потрібних політикові напружених подій і «показових» ситуацій боротьби у житті сучасних індустріальних та постіндустріальних країн замало, тому доводиться їх створювати в масовій свідомості. За умови дефіциту «потрібних» фактів, поширеною практикою стає створення фактоїдів. *Фактоїд (factoid)* – термін, запроваджений Н. Мейлером 1973 року: «факт, що не існував, поки не з'явився в газетах» [Цит. за 3].

Описаний феномен має вигідну психологічну особливість: не бажаючи розчаруватись, людина свідомо відмовляється від перевірки фактоїдів, якщо вони зручно доповнюють її картину світу. І навпаки: якщо правда незручна й не відповідає уявленню людини, її завжди можна проголосити фейком. Реакцією навіть на переконливе наочне спростування фейків може бути релятивістське твердження: яка різниця, правда чи не правда, якщо це схоже на правду й могло би статися? [3]

Ця особливість суголосна висновку С. Кара-Мурзи : «основною умовою успішного маніпулювання суспільною свідомістю виступає факт, що більшість членів соціуму не бажає витратити ні душевних, ні фізичних зусиль, ні часу на те, щоб поставити певне повідомлення політика під сумнів». На думку вченого, це відбувається тому, що значно легше пасивно поринути в потік інформації, ніж критично осмислювати кожен сигнал [2]. Очевидно, що вигодана чи перебільшена подія потребує особливих мовних засобів її опису: превалювання абстрактної лексики, слів із розмитим денотативним компонентом, превалювання якісних прикметників, переважання оцінних суджень над раціональними, емоцій над фактами.

Отже, мовлення політика має яскраво виражене маніпулятивне спрямування на «рекламування» компетентності президента та створеної / зміненої ним дійсності, спираючись як на опис реальних фактів, дій та явищ, так і «власноруч» продукуючи їх. Досягти названих цілей політик може, використовуючи як вербальні, так і невербальні засоби. Типовими лексичними засобами маніпулювання суспільною свідомістю в такій комунікації виступають: семантичну редукція, маніпулювання абстрактною лексикою, використання лексики з розмитим денотативним змістом, двоціннісну орієнтацію.

Проаналізуємо випадки реалізації перелічених засобів у матеріалі дослідження:

1) **семантична редукція / семантична невизначеність** – використання слова (часто – іншомовного) з більшим чи меншим ступенем абстракції, ніж цього потребує комунікативна ситуація [1 : 95].

Англ. The economic crisis we face is unlike any we've seen in our lifetime. It's a crisis of falling confidence and rising debt, of widely distributed risk and narrowly concentrated reward; a crisis written in the fine print of sub-prime mortgages, on the ledger lines of once mighty financial institutions, and on the pink slips that have upended the lives of so many people across this country and cost the economy 2.6 million jobs last year alone [16].

Рос. Вы знаете, прогнозы действительно не радуют, они довольно сложные, и большинство специалистов, большинство аналитических агентств даёт разные прогнозы, но они все сложные. И, конечно, мы должны ориентироваться на достаточно сложный сценарий развития. Но это не значит, что у нас какая-то безвыходная ситуация или крайне тревожная ситуация. Нет, в целом она достаточно понятная и контролируемая. Но мы должны делать определённые действия, которые будут помогать нам преодолевать кризисные явления не только в этом году, но, возможно, и в следующем году. При этом за последнее время, за последние 5–7 лет, мы сделали довольно серьёзные запасы, мы сделали определённые заделы именно для того, чтобы воспользоваться ими в случае осложнения финансово-экономической ситуации. < ... > Ряд решений уже принят. Мы, естественно, разберёмся до самого конца с этим вопросом [13].

Укр. Якими я бачу ці національні інтереси у сфері зовнішньої політики? Насамперед, прагматичне усвідомлення існуючих реалій; відхід від ідеологічних, відірваних від життя схем та непотрібної конфронтації; максимальна орієнтація на практичний результат.

< ... > Тому при збереженні ціннісних орієнтирів ми внесемо у нашу зовнішньополітичну діяльність певні корективи [7].

Очевидно, що такі лексичні засоби ускладнюють розуміння змісту висловлювання, утім створюють відчуття динамічності, діяльності і дієвості політика.

2) маніпулювання абстрактною лексикою – припущення про те, що наявність слова передбачає і наявність «речі, предмета» [1 : 96].

Англ. *Now, Israel is a strong ally of the United States. They will not stop being a strong ally of the United States. <...> They will be willing to make sacrifices if the time is appropriate and if there is serious partnership on the other side* [15].

Рос. *Сегодня Россия твёрдо отстаивает принципы мирного сотрудничества, последовательно выступает за неделимую систему безопасности, вносит свой вклад в общие усилия по поддержанию глобальной стабильности в мире. <...> Государство и дальше будет делать всё, чтобы военнослужащие были достойно обеспечены, чтобы активно шло обновление Вооружённых Сил* [10].

Укр. *Досягнення більшої єдності держав континенту та протидія появі нових ліній поділу залишаються актуальними завданнями і нині <...> високі та обґрунтовані амбіції щодо ролі і місця Ради Європи і Парламентської асамблеї у майбутній архітектурі Європи були належним чином підкріплені політичною волею держав-членів та необхідними фінансовими ресурсами. <...> Зокрема, мною вже були дані відповідні жорсткі доручення представникам правоохоронних органів по кожному з прямих випадків, що мали місце* [7].

Використання такого ресурсу можна назвати мегаефективним, адже його доцільно застосовувати як для опису фактоїдів, так і для вербалізації уявних дискусій (для будь-якого факту чи явища можна створити анти-факт і анти-явище) – тобто для протиставлення «правильних, виправданих, доцільних» дій президента та неефективних альтернатив або для показу того, що політик таки вчинив правильно, адже інший варіант дій був би вкрай руйнівним. У наведених зразках такими новоствореними реаліями є поняття «сильний союзник», «серйозна співпраця», «більша єдність», «політична воля», «жорсткі доручення», «неподільна системи безпеки», «достойні забезпечення». Слід відзначити, що переважна більшість прикметників у наведених прикладах – якісні, спрямовані не стільки на характеристику описуваного об'єкта, скільки на вираження власного ставлення до нього.

3) використання лексики з розмитим денотативним змістом, але з яскраво вираженими конотаціями [1 : 97].

Англ. *But if we start the steady progress on these issues, I'm absolutely confident that the United States – working in tandem with the European Union, with Russia, with all the Arab states in the region – I'm absolutely certain that we can make significant progress. <...> we are ready to initiate a new partnership based on mutual respect and mutual interest, then I think that we can make significant progress* [15].

Рос. *Я сейчас, когда ехал к вам (всё-таки современные технологии – это хорошая вещь), смотрел трансляцию с форума. Уверен, что уже состоялись довольно интересные дискуссии. <...> Но по мере развития всё изменилось. Все убедились в том, что, во-первых, это довольно важный, серьёзный кластер в мировой экономике и что мы тоже можем им заниматься. <...> В России мы это хорошо понимаем, тем более что развитие многих нанотехнологических направлений основано на идеях и открытиях российской научной школы, что создаёт повод для определённого оптимизма <...> Благодаря совершенствованию миграционного законодательства существенно упростилась процедура привлечения высококвалифицированных специалистов из-за рубежа* [9].

Укр. *Як виправити цю ситуацію і що вже зроблено? Насамперед, надалі зміцнювати демократію. Це буде моїм безперечним пріоритетом. <...> Іншим важливим кроком є активізація боротьби з корупцією. <...> Ми розширимо сферу демократії в Україні по всіх напрямках співробітництва в різних галузях* [11].

Використані політиками вирази, що містять слова із розмитим денотативним компонентом («абсолютно впевнений», «відчутний успіх», «певний оптимізм», «удосконалення законодавства», «активізація боротьби з корупцією», «розширити сферу демократії»), можна назвати «порожніми» фразами. Утім звернемо увагу на таку особливість наведених сполучень: усі вони містять позитивно забарвлену сему «покаращення, зростання, розвиток». А, як відомо, розуміння людиною текстів базується на принципі «піків»: мисленневому аналізу піддається не весь текст, а лише його піки – окремі релевантні для адресата елементи, блоки. Таким чином, маючи труднощі із розкодуванням значення фрази «розширити сферу демократії», слухач вибудовує своє розуміння на поєднанні значень відомих йому частин: *розширити* → *збільшити* → *було мало, стало багато* → *багато краще, ніж мало* → *це добре*. Залежно від рівня освіченості, адресат може доповнити це тлумачення відомих йому розумінням поняття «демократія». Проте аналізована фраза типово отримує позитивне забарвлення у свідомості одержувача повідомлення.

4) двоцінна орієнтація (two valued orientation) – редукція можливостей – редукція вибору до дихотомії, звуження світу до чорного і білого, «третього не дано» [1 : 103] – зручний спосіб виправдати мотивацію політика.

Англ. *And so what I told him is start by listening, because all too often the United States starts by dictating – in the past on some of these issues – and we don't always know all the factors that are involved. So let's listen* [15].

Рос. *И сейчас я считаю, что мы создали нормальную правовую базу. Это не означает, что она идеальная, но она современная < ... > Вроде бы элементарная вещь: почти все государственные служащие ежегодно подают декларации. Тем не менее есть серьезная новелла. Она заключается в том, что теперь декларированию будут подлежать и некоторые иные виды имущества и распространяться это декларирование будет уже не только на самого государственного служащего, но и на членов его семьи, а это меняет ситуацию. < ... > И любой человек будет для себя принимать решение: ему всё-таки показывать честно те доходы и имущество, которые он имеет, или прятать его. А это уже, знаете, такая нравственная дилемма* [14].

Укр. *Тому я хотів би наголосити: відносини з Росією ми розглядаємо, перш за все, як не старі ризики, а як нові можливості. Вони мають для нас цінність самі по собі, але не можуть визначати характер і глибину наших стосунків з іншими* [12].

Послугування двоцінною орієнтацією спрощує вироблення адресатом необхідних адресанту висновків, адже процес умовиводів першого максимально контрольований, визначений мовцем. До речі, другим компонентом фрази, де застосовано прийом редукції можливостей вигідно зробити елемент, сформульований за схемою, яка у теорії аргументації називається абсурдною альтернативою – коли вибір, і так вже звужений відправником повідомлення до 2-х версій, стає безальтернативним, адже один із названих варіантів є неприпустимим, алогічним, неприйнятним (на кшталт вибору між «поїхати на дачу чи щоб тобі відірвали голову»).

Таким чином, існує низка лексичних засобів, які сприяють досягненню маніпулятивної мети політика (семантична редукція, маніпулювання з абстрактною лексикою, використання лексики з розмитим денотативним змістом, двоцінна орієнтація). Загалом вони знижують процент розуміння логічної основи виступу, стимулюють емоційне сприйняття інформації, засвоєння «гтових» узагальнень, а не формування власних висновків.

Перспективи дослідження полягають у необхідності вивчення прийомів мовних маніпуляцій на матеріалі текстів різного спрямування, зокрема періоду загострення соціально-економічних криз і конфліктів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иссерс О. С. Речевое воздействие : учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / Оксана Сергеевна Иссерс. – 2-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
2. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием [Электронный ресурс] / Сергей Кара-Мурза. – Режим доступа до книги : <http://lib.ru/POLITOLOG/karamurza.txt>.
3. Лекція Отара Довженко «Що війна робить із медіа, що медіа роблять із нами» 16 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalism.ucu.edu.ua/program-highlights/3550/>.
4. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / Ольга Леонидовна Михалева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
5. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О. Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110–122.
6. Чорна О.О. Комунікативні засоби творення іміджу політичного лідера (на матеріалі українського, російського та англійського політичного дискурсу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Олена Олегівна Чорна. – Одеса, 2013. – 267 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Виступ Президента України Віктора Януковича 27 квітня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17020.html?PrintVersion>.
8. Вступне слово Президента Віктора Януковича на прес-конференції, присвяченій 100 дням перебування на посаді Глави держави 04 червня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до промови : <http://www.president.gov.ua/news/17309.html>.
9. Выступление Президента России Дмитрия Медведева на III Международном форуме по нанотехнологиям, 3 ноября 2010 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/transcripts/9407>.
10. Выступление Президента России Дмитрия Медведева на военном параде, посвящённом 66-й годовщине Победы в Великой Отечественной войне 9 мая 2011 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/transcripts/11196>.
11. Інтерв'ю з Президентом Віктором Януковичем «Знаю, що робити і як. І роблю» 04 березня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю : <http://www.president.gov.ua/news/16639.html?PrintVersion>.
12. Інтерв'ю Президента Віктора Януковича Ростиславу Хотину 28 січня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю : <http://www.president.gov.ua/news/19227.html>.
13. Разговор ведущего программы «Вести недели» Евгения Ревенком с Президентом России Дмитрием Медведевым 15 февраля 2009 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/transcripts/3189>.

14. Разговор с Президентом России Дмитрием 15 марта 2009 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/transcripts/3442>.

15. Barack Obama Al-Arabiya Television Interview With Hisham Melhem, delivered 26 January 2009. – <http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamaal-arabiya.htm>.

16. Barack Obama Remarks on the Economic Crisis & Executive Compensation, delivered 4 February 2009 [Електронний ресурс].

17. President Barack H. Obama First Presidential Prime Time Press Conference, delivered 9 February, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до промови : <http://www.americanrhetoric.com/speeches/barackobama/barackobamafirstprimetimepressconference.htm>.

18. Remarks by the President Barack H. Obama on Housing, delivered February 01, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до промови : <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/02/01/remarks-president-housing>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Чорна — кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: політична лінгвістика, теорія мовної комунікації, іміджологія.